

سنجش اعتماد سیاسی و شناسایی عوامل موثر بر آن در استان کردستان

سالار مرادی^۱ - ابوالفضل دلآوری^۲

دریافت: ۹۶/۳/۲۴ - پذیرش: ۱۳۹۸/۱/۲۵

چکیده

هدف مقاله سنجش اعتماد سیاسی و شناسایی مهم‌ترین متغیرهای دخیل در آن در استان کردستان ایران است. فرضیه ایناست که: اعتماد سیاسی در این استان در مجموع پایین‌تر از حد متوسط و از متغیرهای متعدد محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی متأثر است. در این مقاله از روش پیمایش استفاده شده و نمونه شامل ۴۹۰ نفر از افراد ۱۵ تا ۶۴ ساله مردم استان است. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که اولاً میانگین اعتماد سیاسی در استان بالاتر از حد متوسط است. ثانیاً متغیرهای «سیاست‌ها و عملکرد دولت» با ۰/۷۶، متغیرهای «مشارکت‌های سیاسی و اجتماعی» با ۰/۵۹ «پایگاه اقتصادی - اجتماعی» با ۰/۳۶، «عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی» با ۰/۲۸، «رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی» با ۰/۲۱، مذهب با ۰/۱۸، «اعتماد بین قومی» با ۰/۱۱ و «هویت قومی» با ۰/۱۰، به ترتیب بیشترین اثر را بر میزان اعتماد سیاسی مردم استان داشته‌اند. براساس یافته‌های مقاله، لازم است دولت و نهادهای مرکزی و محلی هر چه بیشتر سیاست‌ها و عملکردهای معطوف به امنیت، فرصت‌های اشتغال، رفاه و فرصت‌های مشارکت را در این استان تقویت کنند.

واژگان کلیدی: اعتماد سیاسی، کردستان، قومیت، مذهب، دولت، سیاست

۱. salarmoradi@pnu.ac.ir
۲. abdelavari@gmail.com

۱. استادیار علوم سیاسی دانشگاه پیام نور، تهران
۲. دانشیار علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران (نویسنده مسئول)

مقدمه

اعتماد، شرط اولیه شکل‌گیری و تداوم هرگونه روابط اجتماعی پایدار است (زتومکا، ۱۳۸۶: ۴). وجود اعتماد، پیوند و همکاری افراد و گروه‌های اجتماعی با یکدیگر و تشریک مساعی و مشارکت آنان در جهت ساماندهی و توسعه امور جمعی و حوزه‌های عمومی است. امروزه مقوله «سرمایه اجتماعی»، که هسته اصلی آن را اعتماد تشکیل می‌دهد، به عنوان موثرترین، پایدارترین و در عین حال، کم‌هزینه‌ترین منبع نظم و توسعه اجتماعی و اقتصادی و سیاسی تلقی می‌شود. جوامعی که از درجات بالایی از اعتماد برخوردارند، همبستگی، هماهنگی و نظم بیشتری داشته و ظرفیت‌ها و فرصت‌های بیشتری برای رشد اقتصادی، توزیع متوازن منابع، رفاه، مسئولیت‌شناسی، پاکدستی و دموکراسی از خود نشان می‌دهند.

اعتماد، در سطوح و لایه‌های مختلفی قابل مشاهده است: در سطح روابط درونی گروه‌های اولیه و کوچک نظیر خانواده، گروه‌های دوستی و گروه‌های همکاری؛ در درون گروه‌ها و اجتماعات متوسط نظیر نگاه‌های اقتصادی، سازمان‌های اداری، احزاب سیاسی و انجمن‌های مدنی؛ و سرانجام در سطح عمومی نظیر روابط بین گروهی و عرصه عمومی. اعتماد سیاسی، یکی از وجوه و جلوه‌های مهم اعتماد عمومی است که بر درک شهروندان از کیفیت عملکرد نظام سیاسی دلالت دارد. به عبارت دیگر، اعتماد سیاسی به معنای ارزیابی شهروندان از کارایی و سلامت دولت و چگونگی انجام وظایف دستگاه‌های دولتی در ارتباط با شهروندان است (Pearce, 2010: 64).

با توجه به رابطه همه جانبه‌ای که امروزه میان حکومت و مردم وجود دارد، اعتماد سیاسی از آن چنان جایگاه و اهمیتی برخوردار است که می‌توان آن یکی از مهم‌ترین نشانگان میزان مشروعیت و مقبولیت حکومت‌ها تلقی کرد. بر این اساس، تغییرات سطح اعتماد سیاسی تأثیر تعیین‌کننده‌ای بر روابط مردم با حکومت خواهد داشت. به عبارت دقیق‌تر، افزایش سطح اعتماد سیاسی موجب شفافیت رابطه مردم با حکومت، تسهیل امر حکمرانی، اجرای بهتر قوانین و تصمیمات حکومتی و سرانجام، کاهش چالش‌ها و تعارضات سیاسی داخلی خواهد شد. در مقابل، سطح پایین اعتماد سیاسی، روابط میان مردم با حکومت را با اختلال بیشتر؛ حکمرانی را با مشکلات و چالش‌های عمیق‌تر؛ اجرای قوانین و تصمیمات حکومتی را با موانع افزون‌تر مواجه خواهد ساخت و تعارضات و منازعات سیاسی داخلی‌زا شدت و حدت بیشتری

خواهد داد. بر اساس آنچه در سطور بالا آمد، رصد کردن اعتماد سیاسی و شناسایی عوامل و متغیرهای دخیل در آن و تلاش برای تقویت این اعتماد، یکی از نیازهای حیاتی در جوامع و دولت‌های امروزی است.

در ایران معاصر، سطح اعتماد سیاسی همواره تحت تأثیر عوامل و متغیرهای گوناگون قرار داشته و دچار تغییر و نوسان بوده است. گرچه بررسی‌های علمی و سنجش‌های منظم اعتماد سیاسی در ایران از سابقه چندانی برخوردار نیست اما پژوهش‌ها و پیمایش‌های محدود و محدودی که در سال‌های اخیر در این زمینه صورت گرفته است نوسان و به ویژه روند کاهنده آن را در چند دهه اخیر به خوبی نشان می‌دهد.^۱

مناطق کردنشین ایران در طی یکصد سال اخیر، یکی از کانون‌های مستعد تحولات سیاسی و نظامی علیه دولت بوده است. در برخی از مقاطع، نظیر سال‌های پس از جنگ جهانی اول، جنگ جهانی دوم و سال‌های اولیه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، شاهد ظهور گرایش‌های واگرایانه و تجزیه طلبانه در این مناطق بوده‌ایم. این تحولات و گرایش‌ها که از داخلی و خارجی متعددی، نظیر ظهور ناسیونالیسم کردی در مناطق کردنشین عثمانی (و سپس ترکیه و عراق) و شکل‌گیری دولت متمرکز در ایران و سیاست‌های یکسان‌سازانه آن و همچنین برخی مداخلات خارجی سرچشمه می‌گرفت، باعث شده است که سیاست‌های دولت مرکزی در این مناطق همواره با ملاحظات امنیتی همراه شود. البته در طول سال‌های پس از انقلاب، سیاست دولت مرکزی در این مناطق، از یک سو معطوف به کنترل سیاسی و نظامی و امنیتی؛ و از سوی دیگر معطوف به اعتماد سازی سیاسی بوده است. سیاست‌های اعتماد سازی دولت غالباً شامل تخصیص فرصت‌ها و منابع اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی به عموم یا گروه‌های خاصی از ساکنان این مناطق بوده است. البته ابعاد و میزان اثر

۱. برای مثال، ملک پور نشان می‌دهد که اعتماد سیاسی از ۸۱٪ در سال ۱۳۶۵ به حدود ۴۰٪ در سال ۱۳۸۱ رسید (ملک پور، ۱۳۸۱). یوسفی نیز نشان می‌دهد که میانگین اعتماد به مسئولان سیاسی در سال ۱۳۷۹ در سه شهر تهران، مشهد و یزد ۳۸/۷٪ بوده است (یوسفی، ۱۳۷۹). پناهی و شایگان میانگین اعتماد سیاسی را در سال ۱۳۸۶ حدود ۵۲٪ اعلام کرده است (پناهی و شایگان، ۱۳۸۶)، خواجه سروی (۱۳۹۰)، خوش‌فر (۱۳۸۷) و اصغری و اسدی (۱۳۸۲) نیز در پژوهش‌های خود نشان می‌دهند که سطح اعتماد سیاسی در کشور طی دهه دوم و سوم پس از انقلاب، نسبت به دهه نخست، در مجموع روندی کاهنده داشته است. سرانجام آخرین پیمایش‌های ملی مربوط به سرمایه اجتماعی که در سال ۱۳۹۴ انجام شده نشان می‌دهد که سطح اعتماد تعمیم یافته و عمومی (که تا حدودی بیانگر اعتماد سیاسی هم هست) کمتر از ۴۰٪ است (وزارت کشور، ۱۳۹۴).

بخشی این سیاست‌ها از دوره‌ای به دوره دیگر و از منطقه‌ای به منطقه دیگر متفاوت بوده است. مساله‌ای که امروزه بیشتر خود را نشان می‌دهد این است که سطح اعتماد سیاسی در این مناطق در مجموع چندان مطلوب نیست.^۱ بر همین اساس، و با توجه به زمینه‌ها و پیشینه‌های این مناطق، بسیاری از پژوهشگران و صاحب نظران و حتی برخی از سیاست‌گذاران و دولت‌مردان بروز چالش‌ها و بحران‌های سیاسی و امنیتی در این مناطق را در آینده محتمل می‌دانند.

در چنین شرایطی، بررسی و سنجش علمی سیاست‌های قومی دولت در این مناطق و شناسایی آسیب‌پذیری‌های این سیاست‌ها و همچنین ارائه راهبردها و راهکارهایی برای تقویت اعتماد سیاسی در این مناطق از اهمیت و ضرورت فراوان برخوردار است. بر این اساس، سؤالی که این مقاله در پی پاسخ به آن است این بوده که: سطح اعتماد سیاسی در میان مردم استان کردستان طی سال‌های پس از انقلاب چه وضعیتی داشته و از چه متغیرها و عواملی متأثر بوده است؟ در این مقاله به منظور پاسخ به سوال مزبور، نخست مبانی مفهومی و چارچوب نظری پژوهش معرفی خواهد شد. پس از آن، روش و ابزارها و تکنیک‌های پژوهش و نحوه اجرای آن شرح داده خواهد شد. سپس اهم یافته‌های پژوهش ارائه و سرانجام به نتایج و پیشنهادهای پژوهش اشاره خواهد شد.

چارچوب نظری پژوهش

منظور از اعتماد سیاسی در این مقاله، اعتقاد و اطمینان مردم به صلاحیت، کارآمدی و عملکرد نظام سیاسی، نهادهای سیاسی، سیاست‌ها و کارگزاران سیاسی است. پیش فرض اصلی تحقیق این است که اعتماد سیاسی امری سیال و ارتباطی است. به عبارت دیگر، میزان اعتماد افراد و گروه‌های اجتماعی به دولت و نهادهای سیاسی گرچه از عوامل پایداری نظیر موقعیت‌ها و پیشینه‌های طرفین متأثر است اما میزان آن چندان ثابت نیست و به ویژه تحت تأثیر نحوه ارتباط متقابل و تعامل طرفین بستگی دارد. اعتماد، خمیرمایه روابط و تعاملات اجتماعی است. آدیان در زندگی اجتماعی خود و در جهت تأمین نیازهای مادی و معنوی خود به طور مستقیم یا غیر مستقیم با یکدیگر ارتباط و تعامل دارند. گرچه به موازات توسعه و تنوع روابط

۱. برای مثال در پیمایش ملی سرمایه اجتماعی که در سال ۱۳۹۴ انجام شده است، استان کردستان از لحاظ سطح اعتماد تعمیم یافته و همچنین اعتماد به نهادهای سیاسی و سازمان‌های دولتی در سطح بسیار پایینی قرار دارد (وزارت کشور، ۱۳۹۴)

اجتماعی، انواع نهادهای اجتماعی و سیاسی شکل گرفته‌اند و روابط و تعاملات آدیامان در قالب این نهادها و در چارچوب مقررات و ساز و کارهای غیر شخصی (بوروکراتیک) جریان می‌یابد اما هنوز بخش مهمی از این روابط و تعاملات در خارج از این نهادها و از طریق روابط شخصی صورت می‌گیرد. این وضعیت نه فقط در امور ساده و روزمره نظیر رفت و آمد، رانندگی و معاشرت، بلکه در امور پیچیده و با دوام نظیر ازدواج، شراکت‌های اقتصادی و روابط تجاری و حتی بخشی از روابط سیاسی و بین‌المللی دیده می‌شود. در همه این موارد، آنچه بیش از عوامل و ساز و کارهای اداری و حقوقی، امکان ارتباط و تعامل را فراهم یا آن را تسهیل می‌کند؛ درجاتی از اعتماد و اطمینان طرفین به یکدیگر در زمینه انجام وظایف و تعهداتشان است.

ویژگی‌ها و درجات اعتماد همچون دیگر پدیده‌های اجتماعی به نوع جوامع و الگوهای ارتباط میان افراد و گروه‌ها بستگی دارد. فردیناند تونیس، جامعه‌شناس آلمانی که جوامع مدرن باز (گِزِل شافت) را از جوامع سنتی بسته (گِمین شافت) تفکیک می‌کند، از جمله ویژگی‌های جامعه مدرن را کاهش سطح اعتماد در روابط درون جوامع می‌داند. او استدلال می‌کند که در جوامع سنتی به دلیل کوچکی ابعاد جامعه و روابط چهره به چهره، عاطفی، عمیق و همه‌جانبه میان اعضای جامعه، سطح اعتماد میان اعضا بسیار بالاست در حالی که در جوامع مدرن، به دلیل گستردگی و پیچیدگی ساختارها و روابط اجتماعی، امکان چنان روابطی میان همه اعضای جامعه وجود ندارد (کازنو، ۱۳۸۷: ۲۶). البته به نظر می‌رسد نظر تونیس فقط در مورد نوعی از اعتماد که به «اعتماد درون گروهی» موسوم است درست باشد، اما در سطح ارتباط بیناگروهی، وضعیت برعکس است. به عبارت دیگر در جوامع بسته و محدود ارتباط اعضای یک گروه با گروه‌های دیگر محدود است و به تبع آن اعتماد بیناگروهی در سطح پایینی قرار دارد. در حالی که در جوامع باز و مدرن، یک فرد غالباً به چندین گروه تعلق دارد و گستره روابطش وسیع و چندلایه است. بنا بر این اعتماد بیناگروهی در این نوع جوامع بیشتر است. مقوله اعتماد سیاسی در همین نوع روابط اجتماعی موضوعیت پیدا می‌کند.

اعتماد سیاسی به رابطه شهروندان با دولت مربوط است و بر احساس و تلقی آن‌ها از انطباق جهت‌گیری‌ها و عملکرد نهادها و کارگزاران دولتی با نیازها و انتظارات آنان دلالت می‌کند.

به عبارت دیگر، هر چه شهروندان میان عملکرد و سیاست‌های دولت با نیازها و مطالبات خود انطباق یا هم‌سوئی بیشتری احساس کنند، اعتماد سیاسی آنان بیشتر خواهد بود. بر این اساس، می‌توان گفت مقوله اعتماد سیاسی طبعاً در جوامع بسته و سنتی موضوعیت چندانی ندارد زیرا در آن جوامع عرصه حضور و عملکرد اجتماعی دولت یا اصولاً وجود ندارد و یا بسیار محدود است. این در حالی بوده که در جوامع باز و مدرن، عرصه سیاست گشوده‌تر، نهادها و نیروهای سیاسی متنوع‌تر و روابط میان نهادها و مردم پیچیده‌تر است. در چنین جوامعی، هر چند روابط و تعاملات سیاسی عمدتاً بر مقررات و ساز و کارهای نهادی و از جمله نیروی اجبار (پلیس، ارتش و دیوان سالاری) استوار است اما حکمرانی و نظم عمومی به شدت نیازمند اعتماد شهروندان به نهادها و کارگزاران سیاسی است. در صورتی که سطح اعتماد سیاسی در یک کشور پایین باشد و شهروندان به نهادها و کارگزاران سیاسی بدبین و بی‌اعتماد باشند اولاً بسیاری از کار و ویژه‌های نهادهای سیاسی مختل و یا پرهزینه خواهد شد، ثانیاً احتمال بیشتری برای وقوع اعتراضات، خشونت‌ها و بی‌ثباتی‌های سیاسی وجود خواهد داشت.

در مورد عوامل و متغیرهای دخیل در اعتماد سیاسی، دو دیدگاه نظری متفاوت وجود دارد. دیدگاه نخست، که به دیدگاه «فرهنگی - اجتماعی» معروف است، اعتماد سیاسی را امری «گرایشی» (Orientational) معرفی می‌کند. طرفداران این دیدگاه استدلال می‌کنند که افراد تحت تاثیر ارزش‌ها و هنجارهای غالب در جوامع خود به عرصه سیاست و دولت می‌نگرند؛ با نهادها و کارگزاران سیاسی ارتباط برقرار می‌سازند و عملکرد آن‌ها را ارزیابی می‌کنند. بنابراین، از منظر این دیدگاه در هر یک از فرهنگ‌ها زمینه‌های مناسب‌تری برای روابط مبتنی بر اعتماد و یا بی‌اعتمادی سیاسی وجود دارد. این دیدگاه را می‌توان در آثار گابریل آلموند و سیدنی وربا (Almond & Verba, 1963: 129)، دیوید ایستون (Easton, 1965) (19) و همچنین برخی آثار رابرت پاتنام (پاتنام، ۱۳۸۴: ۱۰۰-۹۵) مشاهده کرد. صاحب‌نظران و پژوهشگرانی نظیر ساموئل آیزنشتات (Eisenstadt, 1966) و برتران بدیع (بدیع، ۱۳۸۰: ۱۷۲-۱۶۸) نیز، که بر نقش تعیین‌کننده نظام‌های دینی و آموزه‌های مذهبی بر فرهنگ سیاسی جوامع تأکید می‌کنند، از همین دیدگاه به بررسی سرشت مشروعیت و سطح اعتماد سیاسی پرداخته‌اند.

دیدگاه دوم اما اعتماد سیاسی را امری ارتباطی (Relational) معرفی می‌کند و بر این اساس

میزان آن را در میان هر یک از جوامع، گروه‌ها و افراد و در هر زمان متغیر می‌داند و تغییرات آن را وابسته به عملکرد و نحوه ارتباط دولت و کارگزاران سیاسی با گروه‌های مختلف مردم می‌شمرد. از منظر این دیدگاه، که به دیدگاه «نهادی» نیز معروف است، عملکرد و توانایی نهادها و کارگزاران سیاسی در تامین نیازها و خواسته‌های اقتصادی و اجتماعی شهروندان و گروه‌های مختلف اجتماعی و به تبع آن افزایش میزان رضایت‌مندی آنان، تأثیری تعیین‌کننده بر میزان اعتماد سیاسی مردم دارد. پژوهش گرانی نظیر چارلز تیلی (تیلی، ۱۳۹۰)، زتومپکا (۱۳۸۶)، رونالد اینگلهارت (۱۳۷۳) و کنت نیوتون (Newton, 2001) بر این دیدگاه تأکید می‌کنند. استدلال پیروان این دیدگاه این است که شهروندان تا زمانی که نهادهای حکومتی و سازمان‌های دولتی اعتماد می‌کنند که جهت‌گیری‌ها، سیاست‌ها و اقدامات دولت و نهادهای سیاسی در زمینه‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی با نیازها و مطالبات آنان همسو باشد و به تأمین بهینه امنیت، رفاه و فرصت مشارکت اجتماعی و سیاسی برای آنان بیانجامد.

با وجود این، مطالعات جهانی، ملی و محلی نشان می‌دهد که الگوهای اعتماد سیاسی و میزان آن، همان گونه که از جامعه‌ای به جامعه دیگر متفاوت است، از گروهی به گروه دیگر و از زمانی به زمان دیگر نیز متفاوت است برای مثال، مطالعات و پیمایش‌های اعتماد سیاسی در ایران بعد از انقلاب اسلامی، به خوبی بیانگر تغییرات متفاوت در میان مناطق، استان‌ها و گروه‌های مختلف اجتماعی است (برای نمونه بنگرید به: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۲ و ۱۳۸۴؛ وزارت کشور، ۱۳۹۴؛ سرائی و صفیری، ۱۳۸۸؛ سردارنیا، اسلامی و قدرتی، ۱۳۸۸). از طرف دیگر دامنه تغییرات اعتماد سیاسی تا حدود زیادی تحت تأثیر برخی ارزش‌ها و گرایش‌های پایدار (فرهنگ‌های سیاسی) از جامعه‌ای به جامعه دیگر متفاوت است (بنگرید به: اینگلهارت، ۱۳۷۳؛ پاتنام، ۱۳۷۷؛ کریستنسن و لاگرید، ۱۳۸۴). بنا بر این، به نظر می‌رسد اعتماد سیاسی نه امری تماماً، «فرهنگی» است که صرفاً به ارزش‌ها و گرایش‌های نسبتاً پایدار جوامع وابسته باشد و میزان آن در هر جامعه‌ای نسبتاً ثابت باشد و نه امری تماماً «ارتباطی» است که ویژگی‌ها و تحولات آن در همه جوامع صرفاً تابع موقعیت‌ها و شرایط روزمره افراد و گروه‌های اجتماعی باشد.

اینگلهارت که یکی از پرکارترین پژوهش‌گران و معروف‌ترین صاحب‌نظران حوزه سرمایه اجتماعی و فرهنگ سیاسی است؛ سرشت ترکیبی اعتماد سیاسی و وابستگی آن به هر

دو دسته عوامل فرهنگی و نهادی را این گونه بیان کرده است:

«رضایت از زندگی» یکی از نشانگانی است که نشان می‌دهد یک فرد نسبت به جهانی که در آن زندگی می‌کند، نگرشی مثبت یا منفی دارد. رضایت از زندگی، خوشبختی و نظایر آن همه با هم در یک [بسته فرهنگی گرد هم می‌آیند] که ارتباطی تنگاتنگ با تداوم یا فقدان نهادهای دموکراتیک برای مدتی طولانی در یک جامعه دارد. به نظر می‌رسد این نگرش‌ها یکی از [عناصر] دیرینه فرهنگ‌های مورد نظر بوده، مؤلفه بلند مدتی را تشکیل می‌دهند که زمینه‌ساز میزان رضایت از عملکرد حکومت در هر زمان معین است. این نشانگان همچنین با سطح توسعه اقتصادی جوامع ارتباط دارد و کشورهای توسعه یافته‌تر از لحاظ میزان رضایت سیاسی، اعتماد به یکدیگر و دیگر عناصر این نشانگان، در مراتب بالاتری قرار دارند (اینگلهارت، ۱۳۷۳: ۴۷-۴۶).

اینگلهارت متغیرها و عوامل متعددی را بر سطح اعتماد سیاسی در جوامع امروزی موثر می‌داند اما از این میان برای متغیرهای مرتبط با سطح توسعه اقتصادی - اجتماعی، شبکه‌های ارتباطی و سرمایه اجتماعی نقشی تعیین کننده قایل است. به نوشته او، میزان رشد اقتصادی و سطح درآمد ملی، افزایش تحرک اجتماعی، توسعه تکنولوژی‌های ارتباطی (به ویژه تکنولوژی‌هایی نظیر ماهواره و اینترنت که باعث گسترش شبکه‌های اجتماعی و تعاملات میان افراد و گروه‌ها می‌شوند) روی هم رفته میزان سرمایه اجتماعی افراد و گروه‌ها را بالا می‌برد و این وضعیت به نوبه خود سطح اعتماد اجتماعی و سیاسی را افزایش می‌دهد. اینگلهارت برای مثال چگونگی تأثیر تکنولوژی‌های ارتباطی را این گونه توضیح می‌دهد:

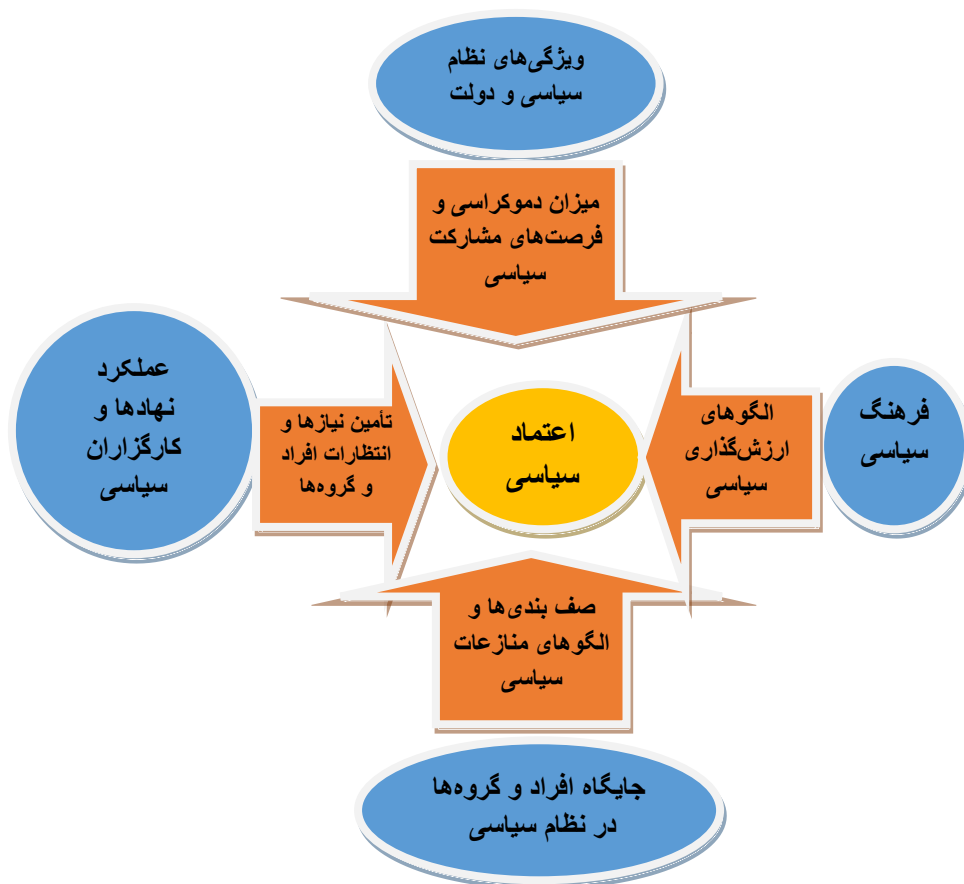
گسترش استفاده از اینترنت به افراد امکان عضویت در شبکه‌های اجتماعی مجازی را می‌دهد. این شبکه‌ها از یک سو فرصت‌های روزافزونی برای انتقال پیامها و معانی سیاسی به افراد فراهم می‌کند. از سوی دیگر، این شبکه‌ها باعث می‌شود تا افراد بتوانند به ابراز وجود بیشتری پردازند و این به نوبه خود بر رضایت‌مندی افراد و احساس خوشبختی آنان تأثیر می‌گذارد. در واقع با افزایش سرمایه اجتماعی فرد، میزان رضایت‌مندی وی از زندگی نیز بیشتر می‌شود و این به نوبه خود بر رضایت و اعتماد سیاسی می‌افزاید (اینگلهارت، ۱۳۷۳: ۲۴). باید به این نکته توجه داشت که مجموعه عوامل مورد اشاره در بالا، علاوه بر تأثیر مستقیم، از طریق ساز و کار بازتولید نیز بر اعتماد سیاسی تأثیر می‌گذارند. کنت نیوتون، تأثیر

متقابل سرمایه اجتماعی، کارآمدی دولت و اعتماد سیاسی را این گونه شرح می‌دهد: از یک سو، سرمایه اجتماعی به ایجاد تشکل‌های مدنی و سازمان‌های اجتماعی قدرتمند کمک می‌کند. چنین تشکل‌ها و سازمان‌هایی به ایجاد دولت کارآمد و مشروع، یاری می‌رساند. چنین دولتی به نوبه خود به ایجاد شرایط اجتماعی مناسب برای رشد سرمایه اجتماعی کمک می‌کند. از سوی دیگر، اعتماد سیاسی به ایجاد نهادهای سیاسی کارآمد می‌انجامد؛ چنین نهادهایی باعث بهبود عملکرد دولت می‌شود و دولت کارآمد به نوبه خود به افزایش اعتماد سیاسی کمک می‌کند (Newton, 2001: 211).

سرانجام باید به این نکته اشاره کرد که مقوله اعتماد سیاسی با مقوله قدرت سیاسی و رقابت میان نیروهای سیاسی ارتباط دارد. گروه‌های حاکم به تداوم پایگاه و حمایت اجتماعی نیازمند هستند. از این رو حتی آنجا که از طریق عملکردها و سیاست‌های اجتماعی نمی‌توانند اعتماد مردم را جلب کنند، تلاش خواهند کرد با بازنمایی واقعیات و تبلیغات بر ذهنیت مردم اثر گذاشته و در صدد حفظ و بازسازی اعتماد سیاسی آنان برآیند. متقابلاً نیروهای سیاسی مخالف اعم از داخلی و خارجی نیز با ابزارهای مختلفی نظیر فشار بر دولت و گروه‌های حاکم و ضد تبلیغات در صدد کاهش سطح اعتماد سیاسی در میان جوامع و گروه‌های مورد نظر خود برمی‌آیند تا از این طریق زمینه‌های مناسبی برای بسیج سیاسی آن‌ها در جهت اهداف و منویات خویش فراهم سازند.

براساس آنچه در بالا آمد، می‌توان گفت، اعتماد سیاسی امری چندوجهی است که سرشت و سطح آن در هر یک از جوامع و مقاطع زمانی تابع متغیرها و عوامل پرشماری است مدل زیر بخشی از این متغیرها و عوامل را نشان می‌دهد:

مدل شماره ۱: مدل نظری پژوهش

فرضیه‌های پژوهش

با توجه به مباحث و مدل نظری بالا فرضیه‌های مقاله به شرح ذیل است:

فرضیه اصلی

اعتماد سیاسی در میان مردم استان کردستان، در سطح پایین و از متغیرهای متعدد محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی متأثر است.

فرضیه‌های فرعی

۱- میانگین اعتماد سیاسی مردم استان کردستان کمتر از حد متوسط است.

- ۲- اعتماد سیاسی مردم استان کردستان در هر یک از سطوح سه گانه «نظام سیاسی»، «نهادهای سیاسی» و «کارگزاران سیاسی» متفاوت است.
- ۳- هویت قومی مردم استان کردستان بر اعتماد سیاسی آنان موثر است.
- ۴- تعلقات مذهبی مردم استان کردستان بر اعتماد سیاسی آنان مؤثر است.
- ۵- سطح تحصیلات مردم استان کردستان بر اعتماد سیاسی آنان موثر است.
- ۶- پایگاه اجتماعی و اقتصادی شهروندان استان کردستان بر اعتماد سیاسی آنان مؤثر است.
- ۷- سیاست‌های اعتمادسازی دولت بر اعتماد سیاسی مردم استان کردستان موثر است.
- ۸- عملکرد نهادها و کارگزاران دولتی بر اعتماد سیاسی مردم استان کردستان مؤثر هستند.
- ۹- میزان استفاده مردم استان کردستان از رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی بر اعتماد سیاسی آنان مؤثر است.
- ۱۰- برخورداری مردم استان کردستان از فرصت مشارکت در نهادهای سیاسی و مدنی (محلی و مرکزی) بر اعتماد سیاسی آنان مؤثر است.
- ۱۱- عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی بر اعتماد سیاسی مردم استان کردستان مؤثر است.

روش پژوهش

این مقاله با استفاده از روش پیمایشی انجام شده است. به این منظور، متغیرهای اصلی پژوهش شاخص‌سازی شده و در پرسشنامه محقق ساخته، گویه‌هایی در طیف ۵ تایی لیکرت از پاسخ‌گویان پرسش شده است. جامعه آماری پژوهش شامل شهروندان ۱۵ تا ۶۴ ساله ساکن استان کردستان است که بر اساس آخرین سرشماری نفوس و مسکن کشور در سال ۱۳۹۰ برابر با ۱۱۴۶۹۹۱ نفر است. نمونه پژوهش که بر اساس فرمول کوکران به‌دست آمده شامل ۴۹۰ نفر از این شهروندان است. برای دستیابی به نمونه معرف، از روش سهمیه‌ای تصادفی استفاده شده است. به این صورت که بر اساس ترکیب قومی و مذهبی و سوابق و گرایش‌های سیاسی شهرستان‌های مختلف استان، چند شهرستان انتخاب شدند. سپس متناسب با جمعیت شهرها و روستاهای هر شهرستان سهمیه‌ای به آن‌ها اختصاص داده شد و سپس در درون هر

سه‌میه به شکل تصادفی ساده افراد نمونه انتخاب شدند. جدول زیر توزیع نمونه پژوهش را نشان می‌دهد:

جدول ۱- حجم نمونه بر اساس شیوه نمونه‌گیری سه‌میه‌ای

نام شهرستان	تعداد جمعیت (کل)	تعداد جمعیت بالای ۱۵ سال	تعداد نمونه
بانه	۱۳۲۵۶۵	۹۶۰۰۰	۳۲
بیجار	۹۳۷۱۴	۷۴۱۸۲	۳۱
دهگلان	۶۲۸۴۴	۴۸۰۶۳	۱۶
دیواندره	۸۱۹۶۳	۶۱۴۲۵	۲۶
سروآباد	۴۹۸۴۱	۳۸۴۶۶	۱۳
سقز	۲۱۰۸۲۰	۱۶۱۳۲۶	۵۲
سندج	۴۵۰۱۶۷	۳۵۶۷۶۲	۱۱۰
قروه	۱۳۶۹۶۱	۱۰۵۴۰۰	۳۵
کامیاران	۱۰۵۹۹۶	۸۱۳۸۷	۲۸
مریوان	۱۶۸۷۷۴	۱۲۳۹۷۸	۴۱
جمع کل	۱۴۹۳۶۴۵	۱۱۴۶۹۹۱	۳۸۴

پرسش‌نامه پیمایش شامل دو بخش است که بخش اول به ویژگی‌های فردی و جمعیت‌شناختی و بخش دوم شامل طیف‌های سنجش اعتماد سیاسی، قومیت، مذهب، تحصیلات، پایگاه اقتصادی-اجتماعی، استفاده از رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی، عضویت در تشکل‌ها و انجمن‌های مدنی، رضایت از سیاست‌های دولت، اعتماد بین قومی و عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی است. روایی پرسش‌نامه از نوع روایی صوری و پایایی آن با ضریب آلفای کرونباخ بررسی شده است که با $0/83$ گویای پایایی بالایی است. داده‌های گردآوری شده به کمک نرم‌افزارهای Spss و Amos Graphics تحلیل خواهد شد. به منظور تعیین شدت و جهت تأثیر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته از مدل معادله ساختاری بهره گرفته شده است. برای اطمینان و اعتماد بیشتر، سنجش روایی پژوهش با روش تحلیل عاملی و با استفاده از نرم‌افزار Amos Graphics صورت گرفته است. نتایج این سنجش نشان می‌دهد که همه بارهای عاملی با ضرایب بالا، شاخص‌های متغیرها را تعریف کرده‌اند.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های توصیفی

در این مقاله متغیرهای جنسیت، سن، شهر یا روستای محل سکونت، زبان، قومیت، مذهب، تحصیلات، شغل، درآمد، تحصیلات پدر و مادر و... به عنوان پارامترهای جمعیت‌شناختی انتخاب شده است. در اولین یافته توصیفی اطلاعات جنسیتی پاسخگویان نشان می‌دهد که ۴۱/۸ درصد پاسخ‌گویان زن و ۵۸/۲ درصد مرد بوده‌اند. اطلاعات مربوط به سن پاسخ‌گویان نشان می‌دهد که گروه سنی ۲۵ تا ۳۴ ساله با ۳۹/۲ درصد و گروه سنی ۵۵ تا ۶۴ ساله با ۱/۴ درصد به ترتیب بیشترین و کمترین فراوانی را در میان پاسخگویان داشته‌اند. در مورد توزیع فراوانی متغیر زبان نیز بیشترین فراوانی به کرد زبانان با ۸۳/۹ درصد و کمترین فراوانی به ترک‌ها با حدود چهار درصد فراوانی تعلق دارد. بیشترین فراوانی مربوط به مذهب پاسخگویان با ۷۸ درصد به اهل تسنن تعلق دارد. بیشترین فراوانی سطح تحصیلات پاسخگویان با ۳۷/۱ درصد به دارندگان مدرک کارشناسی و پایین‌ترین آن با ۱/۶ درصد به بی‌سوادان متعلق است. در مورد شغل پاسخ‌گویان بیشترین فراوانی، با ۳۰/۸ به مشاغل آزاد و کمترین آن با ۱۸/۶ درصد به بیکاران تعلق دارد. حدود ۵۸ درصد پاسخ‌گویان دارای درآمد کمتر از یک میلیون تومان در ماه و ۳۴/۹ درصد فاقد درآمد هستند که شامل دانشجویان و بیکاران می‌شوند. سرانجام این که ۵۵/۹ درصد پاسخ‌گویان خود را به طبقه متوسط و حدود ۳۴ درصد به طبقه پایین و ۱/۶ درصد خود را به طبقه بالا متعلق می‌دانند.

یافته‌های استنباطی

سنجش سطح اعتماد سیاسی در میان مردم استان کردستان
آزمون فرضیه فرعی ۱: «میانگین اعتماد سیاسی در میان مردم استان کردستان کمتر از حد متوسط است».

جدول ۲- وضعیت توزیع فراوانی گویه‌های متغیر اعتماد سیاسی کل

ردیف	نام متغیر	تعداد گویه‌ها	حد پایین طیف	حد بالا طیف	حد متوسط طیف	میانگین اعتماد سیاسی
۱	اعتماد سیاسی کل	۲۳	۲۳	۱۱۵	۶۹	۷۲/۸۶

جدول فوق نشان دهنده توزیع فراوانی گویه‌های مربوط به سنجش اعتماد سیاسی کل در این استان است. برای محاسبه میانگین اعتماد سیاسی کل به این ترتیب عمل شده است: نمرات هر گویه بین ۱ تا ۵ رده بندی شده است که نمره ۱ کمترین میزان اعتماد سیاسی و نمره ۵ بالاترین میزان اعتماد سیاسی را نشان می‌دهد. جمع نمرات ۲۳ گویه، میزان اعتماد سیاسی کل را نشان می‌دهد که بالقوه می‌تواند بین ۲۳ (حداقل نمره) و ۱۱۵ (حداکثر نمره) باشد. در صورتی که هر فرد برای همه گویه‌ها گزینه "متوسط" را علامت بزند، میانگین کل نمره او از این گویه ۶۹ خواهد بود. با توجه به این که در این پیمایش میانگین به دست آمده، نمره ۷۲/۸۶ است، می‌توان نتیجه گرفت که میانگین اعتماد سیاسی در این استان کمی بیش از متوسط است.

به منظور آزمون دقیق اعتماد سیاسی مردم استان از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شده است. طبق این روش برای حد متوسط اعتماد سیاسی یک مقدار مفروض بر اساس تعداد سوالات متغیر و حد وسط طیف مشخص می‌شود که با مقدار میانگین واقعی مقایسه می‌شود. هر قدر اختلاف میانگین‌ها بیشتر باشد، نشان از تغییر به وجود آمده در میانگین است. این افزایش میانگین با توجه به مقدار آماره تی و سطح معناداری، نه تنها در مورد نمونه آماری، بلکه در سطح جامعه آماری نیز قابل تعمیم است. بر این اساس، داده‌های پژوهش نشان می‌دهد که «سطح کلی اعتماد سیاسی در میان مردم استان کردستان طی سال‌های بعد از انقلاب، در مجموع بالاتر از حد متوسط بوده است». بنابراین، یافته‌های پژوهش با فرضیه فرعی اول ما سازگاری ندارد و این فرضیه رد می‌شود.

جدول ۳- آزمون تی تک نمونه‌ای برای سنجش میزان اعتماد سیاسی مردم استان کردستان (حجم نمونه = ۴۹۰)

مقدار آزمون = ۶۹			انحراف معیار	میانگین	اعتماد سیاسی
سطح معناداری	درجه آزادی	آماره t			
۰/۰۰۰	۴۸۹	۴/۱۶	۲۰/۵۳*	۷۲/۸۶	

*- لازم به ذکر است که بالابودن انحراف معیار به ناهمگونی نسبتاً شدید پاسخ‌گویان مربوط است. این موضوع به نوبه خود از ویژگی‌های جامعه آماری و نمونه پژوهش سرچشمه می‌گیرد (استان کردستان دارای شهرها، روستاها و گروه‌هایی با ویژگی‌های اجتماعی و قومی و مذهبی متفاوت و گرایش‌های سیاسی متعارض است)

آزمون فرضیه فرعی ۲: «اعتماد مردم استان کردستان نسبت به هر یک از سطوح سه گانه «نظام سیاسی»، «نهادهای سیاسی» و «کارگزاران سیاسی» متفاوت است. اعتماد به نظام سیاسی در استان کردستان

جدول ۴- آزمون تی تک نمونه‌ای برای سنجش میزان اعتماد به نظام سیاسی مردم استان کردستان (حجم نمونه = ۴۹۰)

مقدار آزمون = ۲۴			انحراف معیار	میانگین	
سطح معناداری	درجه آزادی	آماره t			
۰/۰۰۰	۴۸۹	-۳/۸۳	۸/۳۳	۲۲/۵۵	اعتماد به نظام سیاسی

در مورد اعتماد به نظام سیاسی در میان مردم استان کردستان مقدار میانگین واقعی با میانگین مفروض مقایسه می‌شود. بر اساس یافته‌های جدول بالا، سیر اعتماد به نظام سیاسی در استان کردستان نزولی و مقدار آن کمتر از حد میانگین بوده است. بنابراین، میزان اعتماد به نظام سیاسی در میان مردم استان کمتر از حد متوسط است. این کاهش میانگین با توجه به مقدار آماره تی و سطح معناداری، قابلیت تعمیم به جامعه آماری را نیز دارد.

میزان اعتماد به نهادهای سیاسی در استان کردستان

جدول ۵- آزمون تی تک نمونه‌ای برای سنجش میزان اعتماد به نهادهای سیاسی مردم استان کردستان (حجم نمونه = ۴۹۰)

مقدار آزمون = ۲۴			انحراف معیار	میانگین	
سطح معناداری	درجه آزادی	آماره t			
۰/۰۰۰	۴۸۹	۷/۹۸	۷/۶۸	۲۶/۷۷	اعتماد به نهادهای سیاسی

در مورد اعتماد مردم استان کردستان به نهادهای سیاسی، مقدار میانگین واقعی با میانگین مفروض مقایسه می‌شود. بر اساس یافته‌های جدول بالا روند اعتماد به نهادهای سیاسی در استان کردستان صعودی بوده و مقدار آن بیشتر از حد میانگین مفروض بوده است. بنابراین میزان اعتماد به نهادهای سیاسی بالاتر از حد متوسط بوده است. این افزایش میانگین با توجه به مقدار آماره تی و سطح معناداری، قابلیت تعمیم به جامعه آماری را نیز دارد.

میزان اعتماد به کارگزاران سیاسی در میان مردم استان کردستان

جدول ۶- آزمون تی تک نمونه‌ای برای سنجش میزان اعتماد به کارگزاران سیاسی مردم استان کردستان (حجم نمونه = ۴۹۰)

مقدار آزمون = ۲۴			انحراف معیار	میانگین	
سطح معناداری	درجه آزادی	آماره t			
۰/۰۰۰	۴۸۹	۷/۹۵	۷/۰۶	۲۳/۵۳	اعتماد به کارگزاران سیاسی

در مورد اعتماد مردم استان کردستان به کارگزاران سیاسی مقدار میانگین واقعی با میانگین مفروض مقایسه می‌شود. بر اساس یافته‌های جدول فوق سیر اعتماد به کارگزاران سیاسی در استان کردستان صعودی بوده و مقدار آن بیشتر از حد میانگین مفروض بوده است. بنابراین میزان اعتماد به کارگزاران سیاسی بالاتر از حد متوسط بوده است. افزایش میانگین با توجه به مقدار آماره تی و سطح معناداری قابلیت تعمیم به جامعه آماری را نیز دارد. بنابراین و با توجه به یافته‌های جداول مذکور فرضیه فرعی دوم تایید می‌شود و میزان اعتماد سیاسی مردم کردستان نسبت به نظام سیاسی، سیاست‌ها و برنامه‌ها و همچنین کارگزاران سیاسی متفاوت است.

شناسائی متغیرهای دخیل در اعتماد سیاسی مردم استان کردستان
آزمون فرضیه فرعی ۳: «اعتماد سیاسی در میان مردم استان کردستان از قومیت آنان متأثر است».

جدول ۷- آزمون تفاوت میانگین اعتماد سیاسی مردم کردستان برحسب قومیت

قومیت	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	مقدار F	سطح معنی‌داری
کرد	۴۳۴	۷۴/۰۰	۲۰/۵۱	۶/۲۵	۰/۰۰۲
ترک	۲۰	۶۶/۶۵	۱۴/۲۸		
فارس	۳۶	۶۲/۵۵	۲۰/۵۸		
جمع	۴۹۰	۷۲/۸۶	۲۰/۵۳		

جدول فوق آزمون تفاوت میانگین اعتماد سیاسی مردم کردستان برحسب قومیت افراد

نمونه را نشان می‌دهد، با توجه به سطح سنجش دو متغیر در سطح اسمی و فاصله‌ای آزمون F برای این فرضیه مناسب است. نتایج به دست آمده بر اساس آزمون F فرضیه فوق را تأیید کرده و تفاوت معناداری به لحاظ آماری بین میانگین‌ها را نشان می‌دهد. برای مثال میانگین نمره اعتماد سیاسی مردم در قومیت کرد برابر (۷۴/۰۰) است که از میانگین قومیت ترک (۶۶/۶۵) بسیار بیشتر است. تفاوت مشاهده شده بین میانگین‌های نمرات اعتماد سیاسی مردم کردستان در هر قومیت بر اساس آزمون F با مقدار (۶/۲۵)، حداقل در سطح ۹۵ درصد معنی‌دار است. به عبارتی دیگر فرضیه پژوهش تأیید شده و میزان اعتماد سیاسی در میان مردم استان کردستان از قومیت آنان متأثر است.

آزمون فرضیه فرعی ۴: «اعتماد سیاسی در میان مردم استان کردستان از مذهب آنان متأثر است».

جدول ۸- آزمون تفاوت میانگین اعتماد سیاسی مردم کردستان برحسب مذهب

مذهب	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	مقدار F	سطح معنی‌داری
سنی	۳۸۲	۷۵/۸۴	۲۰/۲۶	۲۱/۳۶	۰/۰۰۰
شیعه	۱۰۳	۶۱/۵۸	۱۷/۴۴		
سایر مذاهب	۵	۷۸/۰۰	۲۲/۵۴		
جمع	۴۹۰	۷۲/۸۶	۲۰/۵۳		

جدول فوق آزمون تفاوت میانگین اعتماد سیاسی مردم کردستان برحسب مذهب افراد نمونه را نشان می‌دهد، با توجه به سطح سنجش دو متغیر در سطح اسمی و فاصله‌ای آزمون F برای این فرضیه مناسب است. نتایج به دست آمده بر اساس آزمون F فرضیه فوق را تأیید کرده و تفاوت معناداری به لحاظ آماری بین میانگین‌ها را نشان می‌دهد. برای مثال میانگین نمره اعتماد سیاسی مردم در مذهب تسنن برابر (۷۵/۸۴) است که از میانگین مذهب تشیع (۶۱/۵۸) بسیار بیشتر است. تفاوت مشاهده شده بین میانگین‌های نمرات اعتماد سیاسی مردم کردستان در هر مذهب بر اساس آزمون F با مقدار (۲۱/۳۶)، حداقل در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار است. به عبارتی دیگر فرضیه ۴ پژوهش تأیید شده و میزان اعتماد سیاسی در میان مردم استان کردستان از مذهب آنان متأثر است.

آزمون فرضیه فرعی ۵: «اعتماد سیاسی در میان مردم استان کردستان از سطح تحصیلات آنان متأثر است».

جدول ۹- آزمون تفاوت میانگین اعتماد سیاسی مردم کردستان برحسب تحصیلات

تحصیلات	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	مقدار F	سطح معنی داری
بی سواد	۸	۶۹/۰۰	۱۹/۸۷	۱/۲۹	۰/۲۶۰
ابتدایی	۲۵	۸۲/۶۴	۱۶/۳۲		
متوسطه	۳۰	۷۲/۳۳	۱۹/۲۷		
دیپلم	۹۸	۷۳/۷۶	۱۸/۷۳		
فوق دیپلم	۸۱	۷۰/۷۵	۲۰/۱۸		
لیسانس	۱۸۲	۷۳/۰۰	۲۱/۶۷		
فوق لیسانس و بالاتر	۶۶	۷۰/۷۵	۲۱/۹۱		
جمع	۴۹۰	۷۲/۸۶	۲۰/۵۳		

جدول فوق آزمون تفاوت میانگین اعتماد سیاسی مردم کردستان برحسب تحصیلات افراد نمونه را نشان می‌دهد، با توجه به سطح سنجش دو متغیر در سطح اسمی و فاصله‌ای آزمون F برای این فرضیه مناسب است. نتایج به دست آمده بر اساس آزمون F فرضیه فوق را رد کرده چرا که تفاوت معناداری به لحاظ آماری بین میانگین‌ها مشاهده نشد. برای مثال میانگین نمره اعتماد سیاسی مردم در سطح تحصیلی ابتدایی برابر (۸۲/۶۴) است که از میانگین سایر مقاطع تحصیلی بالاتر است. هرچند اختلاف‌هایی بین میانگین‌ها وجود دارد، اما تفاوت مشاهده شده با توجه به آماره آزمون F با مقدار (۱/۲۹)، حداقل در سطح ۹۵ درصد معنی دار نیست. چرا که اختلاف میانگین‌ها جزئی بوده و قابلیت تعمیم به جامعه آماری را ندارد. به عبارتی دیگر فرضیه فرعی پنجم پژوهش رد شده و میزان اعتماد سیاسی در میان مردم استان کردستان بر اساس تحصیلات آنان تفاوتی ندارد.

آزمون فرضیه فرعی ۶: «میزان اعتماد سیاسی مردم استان کردستان از پایگاه اقتصادی-اجتماعی آنان متأثر است».

جدول ۱۰- آزمون تفاوت میانگین اعتماد سیاسی مردم کردستان برحسب پایگاه اقتصادی-اجتماعی

پایگاه اقتصادی-اجتماعی	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	مقدار F	سطح معنی داری
خیلی بالا	۶	۵۹/۰۰	۱۱/۰۹	۴/۰۰	۰/۰۰۳

		۲۱/۷۱	۷۳/۸۰	۲۰	بالا
		۲۱/۱۲	۷۰/۳۵	۲۷۴	متوسط
		۱۹/۸۱	۷۵/۵۹	۱۳۵	پایین
		۱۶/۹۴	۷۹/۸۵	۵۵	خیلی پایین
		۲۰/۵۳	۷۲/۸۶	۴۹۰	جمع

جدول فوق آزمون تفاوت میانگین اعتماد سیاسی مردم کردستان برحسب پایگاه اقتصادی - اجتماعی افراد نمونه را نشان می‌دهد، با توجه به سطح سنجش دو متغیر در سطح اسمی و فاصله‌ای آزمون F برای این فرضیه مناسب است. نتایج به دست آمده بر اساس آزمون F فرضیه فوق را تأیید نموده و تفاوت معناداری به لحاظ آماری بین میانگین‌ها را نشان می‌دهد. برای مثال میانگین نمره اعتماد سیاسی مردم در طبقه خیلی پایین برابر (۷۹/۸۵) است که از میانگین سایر طبقات بسیار بالاتر است. تفاوت مشاهده شده بین میانگین‌های نمرات اعتماد سیاسی مردم کردستان در هر پایگاه اقتصادی - اجتماعی بر اساس آزمون F با مقدار (۴/۰۰)، حداقل در سطح ۵۹ درصد معنی دار است. به عبارتی دیگر فرض پژوهش تأیید شده و میزان اعتماد سیاسی در میان مردم استان کردستان بر اساس پایگاه اقتصادی - اجتماعی آنان متفاوت است.

فرضیه فرعی ۷: «میزان اعتماد سیاسی مردم استان کردستان از میزان استفاده آنان از رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی متأثر است».

جدول ۱۱- آزمون همبستگی و تحلیل رگرسیون متغیر میزان استفاده از رسانه و اعتماد سیاسی

نام متغیر	R	R ²	B	Beta	T	F	Sig
استفاده از رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی	۰/۶۱۸	۰/۳۸۲	۶/۰۵۸	۰/۶۱۸	۱۷/۳۶	۳۰۱/۵۶۷	۰/۰۰۰

در جدول فوق به منظور بررسی رابطه بین میزان استفاده از رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی و اعتماد سیاسی از تکنیک آماری تحلیل رگرسیون استفاده شده است. بر اساس نتایج حاصله، همبستگی قوی ($R=0/618$) بین میزان استفاده از رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی با اعتماد سیاسی وجود دارد. مقدار $R^2=0/382$ نشان می‌دهد که متغیر استفاده از رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی توانسته است ۳۸ درصد از واریانس متغیر وابسته (اعتماد سیاسی) را تبیین کند.

۱۰۰ فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال هشتم، شماره ۲۹، تابستان ۹۸ (پیاپی ۵۹)

ضریب $B=۶/۰۵۸$ ، نشان می‌دهد که به ازای هر واحد افزایش در متغیر مستقل (استفاده رسانه)، $۶/۰۵۸$ واحد به متغیر وابسته (اعتماد سیاسی)، افزوده می‌شود. با توجه به مقادیر $T=۱۷/۳۶$ ، $F=۳۰۱/۵۶۷$ و $Sig=۰/۰۰۰$ ، رابطه مشاهده شده بین دو متغیر در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار است. بنابراین، فرضیه فوق تایید می‌شود.

فرضیه فرعی ۸: «اعتماد سیاسی مردم استان کردستان از عضویت آنان در تشکل‌ها و انجمن‌های مدنی متأثر است».

جدول ۱۲- آزمون همبستگی و تحلیل رگرسیون متغیر عضویت در تشکل‌ها و انجمن‌های مدنی و اعتماد سیاسی

نام متغیر	R	R ²	B	Beta	T	F	Sig
عضویت در تشکل‌ها و انجمن‌های مدنی	۰/۶۳۴	۰/۴۰۲	۱۱/۴۷۴	۰/۶۳۴	۱۸/۱۲	۳۲۸/۵۹۳	۰/۰۰۰

در جدول فوق به منظور بررسی رابطه بین عضویت در تشکل‌ها و انجمن‌های مدنی و اعتماد سیاسی از تکنیک آماری تحلیل رگرسیون استفاده شده است. بر اساس نتایج حاصله، همبستگی قوی ($R=۰/۶۱۸$) بین میزان عضویت در تشکل‌ها و انجمن‌های مدنی با اعتماد سیاسی وجود دارد. مقدار $R^2=۰/۴۰۲$ نشان می‌دهد که متغیر عضویت در تشکل‌ها و انجمن‌های مدنی توانسته است ۴۰ درصد از واریانس متغیر وابسته (اعتماد سیاسی) را تبیین کند. ضریب $B=۱۱/۴۷۴$ ، نشان می‌دهد که به ازای هر واحد افزایش در متغیر مستقل (عضویت در تشکل‌ها و انجمن‌های مدنی)، $۱۱/۴۷۴$ واحد به متغیر وابسته (اعتماد سیاسی)، افزوده می‌شود. با توجه به مقادیر $T=۱۸/۱۲$ ، $F=۳۲۸/۵۹۳$ و $Sig=۰/۰۰۰$ ، رابطه مشاهده شده بین دو متغیر در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار است، بنابراین، فرضیه فوق تایید می‌شود.

فرضیه فرعی ۹: «اعتماد سیاسی مردم استان کردستان از میزان رضایت آنان از سیاست‌های دولت متأثر است».

جدول ۱۳- آزمون همبستگی و تحلیل رگرسیون متغیر رضایت از سیاست‌های دولت و اعتماد سیاسی

نام متغیر	R	R ²	B	Beta	T	F	Sig
رضایت از سیاست‌های دولت	۰/۶۵۹	۰/۴۳۴	۱۱/۴۳۳	۰/۶۵۹	۱۹/۳۳	۳۷۳/۷۴۳	۰/۰۰۰

در جدول فوق به منظور بررسی رابطه بین رضایت از سیاست‌های دولت و اعتماد سیاسی از

تکنیک آماری تحلیل رگرسیون استفاده شده است. بر اساس نتایج حاصله، همبستگی قوی ($R=0/659$) بین میزان رضایت از سیاست‌های دولت با اعتماد سیاسی وجود دارد. مقدار $R^2=0/434$ نشان می‌دهد که متغیر رضایت از سیاست‌های دولت توانسته است ۴۳ درصد از واریانس متغیر وابسته (اعتماد سیاسی) را تبیین کند. ضریب $B=11/433$ ، نشان می‌دهد که به ازای هر واحد افزایش در متغیر مستقل (رضایت از سیاست‌های دولت)، $11/433$ واحد به متغیر وابسته (اعتماد سیاسی)، افزوده می‌شود. با توجه به مقادیر $T=19/33$ ، $F=373/734$ و $Sig=0/000$ ، رابطه مشاهده شده بین دو متغیر در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار است، بنابراین، فرضیه فوق تایید می‌شود.

فرضیه فرعی ۱۰: «اعتماد سیاسی مردم استان کردستان از میزان اعتماد بین قومی آنان متأثر است».

جدول ۱۴- آزمون همبستگی و تحلیل رگرسیون متغیر اعتماد بین قومی و اعتماد سیاسی

نام متغیر	R	R^2	B	Beta	T	F	Sig
اعتماد بین قومی	0/397	0/158	1/390	0/397	9/56	91/428	0/000

در جدول فوق به منظور بررسی رابطه بین اعتماد بین قومی و اعتماد سیاسی از تکنیک آماری تحلیل رگرسیون استفاده شده است. بر اساس نتایج حاصله، همبستگی متوسطی ($R=0/397$) بین میزان اعتماد بین قومی با اعتماد سیاسی وجود دارد. مقدار $R^2=0/158$ نشان می‌دهد که متغیر اعتماد بین قومی توانسته است حدود ۱۶ درصد از واریانس متغیر وابسته (اعتماد سیاسی) را تبیین کند. ضریب $B=1/390$ ، نشان می‌دهد که به ازای هر واحد افزایش در متغیر مستقل (اعتماد بین قومی)، $1/390$ واحد به متغیر وابسته (اعتماد سیاسی)، افزوده می‌شود. با توجه به مقادیر $T=9/56$ ، $F=91/428$ و $Sig=0/000$ ، رابطه مشاهده شده بین دو متغیر در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار است، بنابراین، فرضیه فوق تایید می‌شود.

فرضیه فرعی ۱۱: اعتماد سیاسی مردم استان کردستان از بازیگران و عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی متأثر است.

جدول ۱۵- آزمون همبستگی و تحلیل رگرسیون متغیر عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی و اعتماد سیاسی

نام متغیر	R	R^2	B	Beta	T	F	Sig
-----------	---	-------	---	------	---	---	-----

عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی	۰/۱۴۳	۰/۰۲۰	-/۴۲۸	-/۱۴۳	-۳/۱۹	۱۰/۱۷۱	۰/۰۰۲
-----------------------------	-------	-------	-------	-------	-------	--------	-------

در جدول فوق به منظور بررسی رابطه بین عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی و اعتماد سیاسی از تکنیک آماری تحلیل رگرسیون استفاده شده است. بر اساس نتایج حاصله، همبستگی ضعیفی ($R=0/143$) بین میزان عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی با اعتماد سیاسی مردم استان کردستان وجود دارد. مقدار $R^2=0/020$ نشان می‌دهد که متغیر عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی توانسته است حدود ۲ درصد از واریانس متغیر وابسته (اعتماد سیاسی) را تبیین کند. ضریب $B=-0/428$ ، نشان می‌دهد که به ازای هر واحد افزایش در متغیر مستقل (عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی)، $-0/428$ واحد از متغیر وابسته (اعتماد سیاسی)، کاسته می‌شود. به عبارت دیگر با افزایش تاثیر دخالت عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی میزان اعتماد سیاسی شهروندان استان کردستان کاسته می‌شود. با توجه به مقادیر $T=-3/19$ ، $F=10/171$ و $Sig=0/002$ ، رابطه مشاهده شده بین دو متغیر در سطح ۹۵ درصد معنی‌دار است، بنابراین فرضیه فوق تایید می‌شود و عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی بر اعتماد سیاسی مردم استان کردستان اثر [معکوس] دارد.

مدل تبیین اعتماد سیاسی در استان کردستان

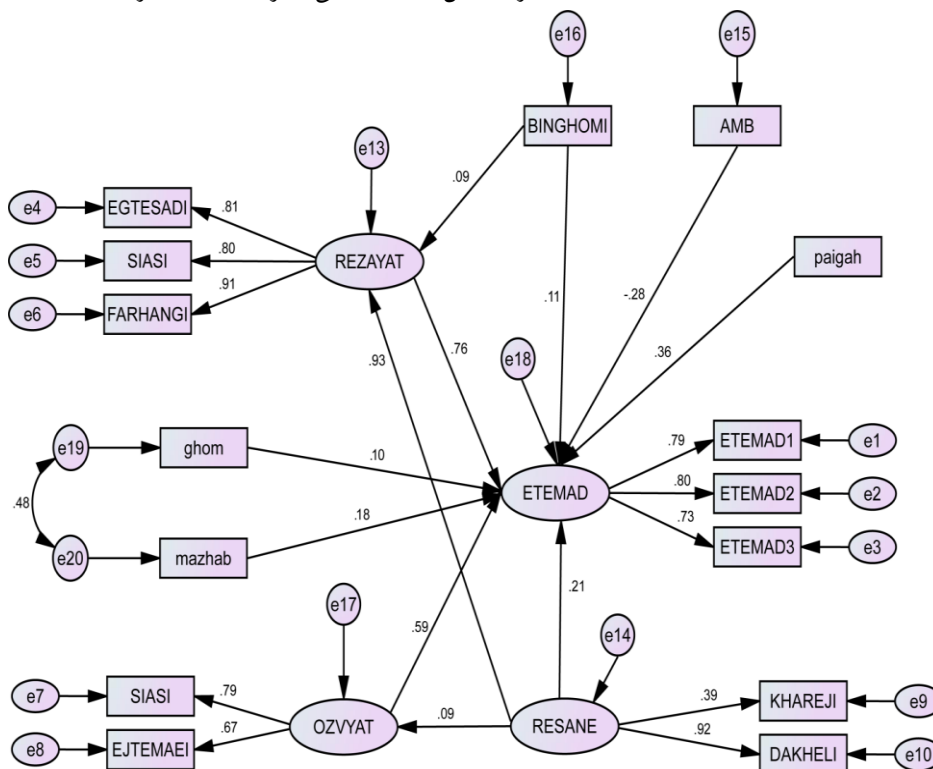
به منظور تعیین شدت و جهت تأثیر متغیرها بر اعتماد سیاسی در استان کردستان از یک معادله ساختاری بهره گرفته شده است که نحوه سنجش یک متغیر پنهان را با استفاده از دو یا تعداد بیشتری متغیر مشاهده شده مشخص می‌کند. همچنین می‌توان گفت در مدل اندازه‌گیری مشخص می‌شود که تعداد متغیرهای مشاهده شده برای یک متغیر پنهان تا چه حد تحت تأثیر متغیر پنهان مورد نظر و تا چه حد تحت تأثیر متغیر خط هستند.

جدول ۱۶- متغیرها و نمادهای ترسیمی موجود در مدل تبیینی

متغیر	شاخص‌ها	نمادهای ترسیمی در مدل
اعتماد سیاسی (ETEMAD)	اعتماد به نظام سیاسی	ETEMAD1
	اعتماد به نهادهای سیاسی	ETEMAD2
	اعتماد به کارگزاران سیاسی	ETEMAD3
رضایت از عملکرد دولت (REZAYAT)	رضایت از عملکرد اقتصادی دولت	EGTESADI
	رضایت از عملکرد سیاسی دولت	SIASI
	رضایت از عملکرد فرهنگی دولت	FARHANGI

SIASI	عضویت در تشکل های سیاسی	عضویت در تشکل ها و انجمن های مدنی (OZVYAT)
EJTEMAEI	عضویت در انجمن های مدنی	
KHARJI	رسانه های خارجی	رسانه ها و وسایل ارتباط جمعی (RESANE)
DAKHELI	رسانه های داخلی	
BeiNGHOMI	مجموعه ای از سوالات	اعتماد بین قومی
AMB	مجموعه ای از سوالات	عوامل منطقه ای و بین المللی
paigah	-	پایگاه اجتماعی-اقتصادی
Ghom	-	قومیت
mazhab	-	مذهب

مدل شماره ۲- مدل معادله ساختاری برای تبیین اعتماد سیاسی شهروندان استان کردستان

در این مدل، ۱۴ متغیر مشاهده شده وجود دارد که برخی از این متغیرها از تجمیع تعداد زیادی گویه و برخی دیگر فقط با یک تعریف حاصل شده اند. برای مثال یکی از متغیرهای

آشکار موجود در مدل عوامل اقتصادی ماست که شاخصی از رضایت از عملکرد دولت را نشان می‌دهد. این شاخص از تجمیع ۴ گویه در ارتباط با رضایت از عملکرد اقتصادی دولت، تجمیع شده است، اما متغیری مانند قومیت متغیر آشکار است و فقط با یک گویه تعریف شده است. متغیرهای این مدل شامل دو دسته متغیرهای مستقل و متغیرهای وابسته هستند. در اصل یک متغیر وابسته در مدل فوق وجود دارد که آن متغیر اعتماد سیاسی است، اما دو متغیر عضویت در تشکل‌ها و انجمن‌های مدنی و رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی خود با وجود مستقل بودن، در جایگاه وابسته نیز قرار گرفته‌اند. در تبیین شاخص‌های متغیرهای اصلی در مدل فوق با توجه به جهت پیکان‌ها از سمت متغیر مستقل به سمت متغیر وابسته مشاهده شده است که از بین متغیرهای مستقل موجود در مدل متغیر رضایت از عملکرد دولت با ضریب ۰/۷۶ قوی‌ترین اثر را بر متغیر اعتماد سیاسی داشته است. بعد از این اثر متغیر عضویت در تشکل‌ها و انجمن‌های مدنی با ضریب ۰/۵۹ در زمینه اثر گذاری در جایگاه دوم قرار دارد. پس از آن پایگاه اقتصادی-اجتماعی با ضریب (۰/۳۶)، عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی با ضریب (۰/۲۸-)، رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی با ضریب (۰/۲۱) مذهب با ضریب (۰/۱۸)، اعتماد بین قومی با ضریب (۰/۱۱) و در نهایت قومیت با ضریب (۰/۱۰) بر اعتماد سیاسی تأثیر داشته‌اند. تمامی ضرایب به جز اثر عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی مثبت بوده است. این بدین معنی است که با تشدید اثر عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی میزان اعتماد سیاسی کاسته می‌شود. همچنین در مدل علاوه بر فرضیات چند اثر هم مورد توجه قرار گرفته است. برای مثال اثر رسانه‌ها هم بر میزان عضویت افراد در تشکل‌ها و انجمن‌های مدنی و هم بر رضایت از عملکرد دولت بررسی شده است که نتایج نشان می‌دهد اثر آن بر رضایت از عملکرد دولت با ضریب (۰/۹۳) معنادار بوده، اما اثر رسانه بر عضویت در تشکل‌ها و انجمن‌های مدنی (۰/۰۹) معنادار نشده است.

علاوه بر روابط ساختاری موجود در مدل که تشریح شد، اثر اندازه‌گیری و بارهای عاملی نیز در مدل قابل توجه هستند، برای مثال در مدل فوق متغیر اعتماد سیاسی با سه شاخص اصلی اعتماد به نظام سیاسی (ETEMAD1)، اعتماد به نهادهای سیاسی (ETEMAD2) و اعتماد به کارگزاران سیاسی (ETEMAD3) تعریف شده است. از بین این سه شاخص اصلی اعتماد به نهادهای سیاسی با ضریب (۰/۸۰) بیشترین توان تحلیل اعتماد سیاسی را داشته است و بعد از

آن اعتماد به نظام سیاسی با ضریب (۰/۷۹) و اعتماد به کارگزاران سیاسی با ضریب (۰/۷۳) در جایگاه‌های بعدی قرار دارند. با توجه به مثبت بودن و بالا بودن این ضرایب می‌توان ادعا کرد که متغیر وابسته تحقیق به خوبی شاخص‌سازی و تعریف عملیاتی شده است. در مورد متغیر مستقل رضایت از عملکرد دولت اوضاع به همین شکل است و از بین سه شاخص اصلی رضایت از عملکرد دولت، رضایت از عملکرد فرهنگی دولت با ضریب (۰/۹۱) بیشترین توان تحلیل رضایت از عملکرد دولت را داشته است. در کل با توجه به مثبت و قوی بودن همه بارهای عاملی موجود در مدل می‌توان گفت متغیرهای پژوهش به خوبی و با توان آماری بالایی تعریف و شاخص‌سازی شده‌اند و اثر همه بارهای عاملی بر متغیرهای اصلی پژوهش معنادار شده است.

نتیجه‌گیری

امر حکمرانی و دستیابی به نظم عمومی پایدار، همواره نیازمند اعتماد شهروندان به نهادها و کارگزاران سیاسی بوده است. امروزه به علت افزایش روابط دولت و جامعه، نیاز دولت‌ها به اعتماد سیاسی شهروندانشان بسیار بیشتر شده است. در صورتی که شهروندان به نهادها و کارگزاران سیاسی بدبین و بی‌اعتماد باشند احتمال آشفتگی در کارویژه‌های این نهادها و کارگزاران و همچنین احتمال خشونت‌ها و بی‌ثباتی‌های سیاسی افزایش خواهد یافت.

در این پژوهش میزان اعتماد سیاسی و متغیرهای تأثیرگذار بر آن، در میان شهروندان استان کردستان مورد بررسی قرار گرفت. اهمیت این بررسی علاوه بر پیشینه‌های سیاسی و امنیتی این استان، به شرایط و تحولات جاری در مناطق کردنشین کشورهای همسایه ایران مربوط است. فرضیه اصلی مقاله این بود که اعتماد سیاسی در استان کردستان، در مجموع پایین‌تر از حد متوسط است و از متغیرهای متعدد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی تأثیر پذیرفته است. برای آزمون این فرضیه، ۱۱ فرضیه فرعی مورد آزمون قرار گرفت که دو فرضیه از نوع توصیفی بود (یکی به «اعتماد سیاسی کل» و دیگری به تفاوت میزان اعتماد به هر یک از سطوح نظام سیاسی، نهادهای سیاسی و کارگزاران سیاسی مربوط بود) و ۹ فرضیه از نوع تبیینی بود که به سنجش تأثیر متغیرهای «قومیت»، «مذهب»، «سطح تحصیلات»، «پایگاه اجتماعی»، «رضایت از سیاست‌ها و عملکرد دولت»، «فرصت استفاده از

رسانه‌ها»، «فرصت‌های مشارکت سیاسی و مدنی»، «اعتماد بین قومی» و «عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی» بر اعتماد سیاسی مردم استان مربوط بود. داده‌های مورد نیاز این پژوهش با روش پیمایش و از طریق توزیع پرسش‌نامه در میان نمونه‌ای مرکب از ۴۹۰ نفر، شامل ساکنان مرکز، شهرها و روستاهای این استان گردآوری و با استفاده از نرم‌افزار SPSS طبقه‌بندی و تحلیل شد.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد میانگین کلی اعتماد سیاسی در میان مردم استان کردستان بالاتر از حد متوسط است. با وجود این، سطح اعتماد به نظام و نهادهای سیاسی پایین است و در مقابل، میزان اعتماد به سیاست‌ها و عملکرد دولت و همچنین کارگزاران سیاسی (مرکزی و محلی) بالاتر از حد متوسط است. همچنین به منظور تعیین شدت و جهت تأثیر متغیرهای مستقل بر میزان اعتماد سیاسی شهروندان در استان کردستان از یک مدل معادله ساختاری بهره گرفته شد که نحوه سنجش یک متغیر پنهان را با استفاده از دو یا تعداد بیشتری متغیر مشاهده شده تعریف می‌کند. در تبیین شاخص‌های متغیرهای اصلی در مدل پژوهش مشاهده شده است که از میان متغیرهای مستقل موجود در مدل، متغیر «رضایت از عملکرد دولت» با ضریب $0/76$ قوی‌ترین اثر را بر متغیر وابسته (اعتماد سیاسی) داشته است. پس از آن، بیشترین تأثیر به متغیر فرصت مشارکت (عضویت در تشکلهای و انجمن‌های مدنی) با ضریب $0/59$ مربوط است. پس از آن پایگاه اقتصادی-اجتماعی با ضریب $(0/36)$ ، عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی با ضریب $(-0/28)$ ، رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی با ضریب $(0/21)$ مذهب با ضریب $(0/18)$ ، اعتماد بین قومی با ضریب $(0/11)$ و در نهایت قومیت با ضریب $(0/10)$ بر اعتماد سیاسی اثرگذار بوده‌اند.

این مقاله نشان می‌دهد که برخلاف تصور رایج و از جمله برخلاف فرضیه اولیه پژوهش، میانگین اعتماد سیاسی در میان مردم استان کردستان، چندان پایین نیست و بالاتر از سطح متوسط است. این نوشتار همچنین نشان می‌دهد که گرچه ممکن است به دلایلی نظیر پیشینه‌های سیاسی و امنیتی استان و یا برخی پیش‌فرض‌های سیاسی و ایدئولوژیک رایج در میان مردم استان، سطح اعتماد به مولفه‌های انتزاعی سیاست، نظیر «نظام سیاسی» و «نهادهای سیاسی» مرکزی چندان بالا نباشد، اما ابعاد انضمامی‌تر سیاست، نظیر اجرای سیاست‌های اجتماعی و عملکرد مطلوب کارگزاران سیاسی می‌توانند تا حدود زیادی نگرش‌های منفی

موجود را خنثی و اصلاح کنند. کلام آخر این که یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد که تدوین و اجرای سیاست‌های معطوف به اعتمادسازی سیاسی و ایجاد فرصت‌هایی هرچه بیشتر برای مشارکت مردم و نخبگان استان در نهادها و فرایندهای سیاسی و مدنی در سطوح ملی و محلی از اهمیت و ضرورت فزاینده‌ای برخوردار است. همچنین توجه به توسعه فعالیت‌های اقتصادی و ارتقای شاخص‌های توسعه پایدار استان کردستان به افزایش اعتماد سیاسی کمک خواهد کرد. چنین رویکردی می‌تواند به عنوان یک استراتژی سودمند و کم هزینه برای مقابله با تمایلات و تبلیغات واگرایانه در استان کردستان و دیگر مناطق و استان‌های پیرامونی کشور مورد توجه قرار گیرد.

منابع

الف - فارسی

- اصغری، حرمت و اسدی، اسماعیل، (۱۳۹۲)، «تأثیر پاسخ‌گویی بر اعتماد عمومی و اعتماد سیاسی (مورد مطالعه: سازمان‌های دولتی ایران)»، *فصلنامه رسالت مدیریت دولتی*، بهار و تابستان ۱۳۹۲، شماره ۹.
- اعتمادی فر، سید مهدی، (۱۳۹۲الف)، «بررسی جامعه‌شناسانه اعتماد سیاسی - اجتماعی دانشجویان در ایران (با تکیه بر تحلیل ثانویه چند پیمایش ملی)»، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران*، پاییز، دوره ششم، شماره سوم.
- اینگلهارت، رونالد، (۱۳۷۳)، *تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی*، ترجمه مریم وتر، تهران: انتشارات روزنه.
- بدیع، برتران، (۱۳۸۰)، *دو دولت: قدرت و جامعه در غرب و در سرزمین‌های اسلامی*، ترجمه احمد نقیب زاده، تهران: باز.
- پاتنام، رابرت، (۱۳۷۷)، *دموکراسی و سنت‌های مدنی*، مترجم محمدتقی دلفروز، تهران: دفتر مطالعات سیاسی وزارت کشور.
- پاتنام، رابرت، (۱۳۸۴)، «جامعه برخوردار، سرمایه اجتماعی و زندگی عمومی»، در *سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه*، گردآوری کیان تاجبخش، ترجمه افشین پاکباز و حسین پویان، تهران: شیرازه.
- پناهی، محمد حسین و شایگان، فریبا، (۱۳۸۶)، «اثر میزان دین‌داری بر اعتماد سیاسی»، *فصلنامه علوم اجتماعی*، شماره ۳۷.
- تیلی، چارلز، (۱۳۹۰)، *اعتماد و حکمرانی*، ترجمه رضا سیمبر و ارسال قربانی شیخ‌نشین، تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، چاپ اول.
- خواجه سروی، غلامرضا و فرهادی، عباس، (۱۳۹۰)، روند تحول اعتماد سیاسی در جمهوری اسلامی ایران (دو دهه اول)، پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه طباطبایی.
- خوش‌فر، غلامرضا، (۱۳۸۷)، تأثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت سیاسی: مطالعه موردی استان گلستان، پایان‌نامه مقطع دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبایی: تهران.
- زاهدی، شمس‌السادات و خانباشی، محمد، (۱۳۹۰)، «از اعتماد عمومی تا اعتماد سیاسی: پژوهشی پیرامون رابطه اعتماد عمومی و اعتماد سیاسی در ایران»، *پژوهش‌های*

- مدیریت در ایران، زمستان، دوره ۱۵، شماره ۴.
- زتومکا، پیوتر، (۱۳۸۶)، *اعتماد، یک نظریه جامعه‌شناختی*، ترجمه غلامرضا غفاری، چاپ اول، تهران: شیرازه.
- سرایی، حسن و نسرین صفیری، (۱۳۸۸)، «بررسی اعتماد سیاسی دانشجویان: مطالعه دانشجویان دانشگاه امیر کبیر»، *مجله جامعه‌شناسی معاصر*، پاییز، سال اول، شماره چهارم.
- سردار نیا، خلیل اله با همکاری حسین قدرتی و علیرضا اسلام، (۱۳۸۹)، «تاثیر حکمرانی خوب و سرمایه اجتماعی بر اعتماد سیاسی: مطالعه موردی مشهد و سبزوار»، *پژوهش نامه علوم سیاسی*، سال پنجم، شماره اول.
- کازنو، ژان، (۱۳۸۷)، *جامعه‌شناسی ارتباطات*، ترجمه باقر ساروخانی، تهران: موسسه روزنامه اطلاعات.
- کریستینسن، تام و لاگرید، پیر، (۱۳۸۴)، «رضایت مندی از حکومت؛ سنجش میزان و عوامل آن»، ترجمه مهدی رهبری، *فصلنامه راهبرد*، بهار، شماره ۳۵.
- ملک پور، علی، (۱۳۸۱)، *تعارض فرهنگی مردم و دولت در ایران*، تهران: نشر آزاداندیشان.
- وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، (۱۳۸۰)، «ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، (یافته‌های پیمایشی در ۲۸ استان کشور)»، دفتر طرح‌های ملی.
- وزارت کشور، (۱۳۹۴)، «پیمایش ملی سرمایه اجتماعی ایران»، شورای اجتماعی کشور.
- یوسفی، علی، (۱۳۷۹)، *بررسی تطبیقی مشروعیت سیاسی دولت جمهوری اسلامی ایران در سه شهر تهران، مشهد و یزد*، پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.

ب- انگلیسی

- Almond, Gabriel Abraham and Verba, Sidney (1963), *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, New Jersey: Princeton University Press.
- Eisenstadt, S. N, (1966), *Modernization, Protest and Change*, Englewood Cliffs, NJ. Prentice Hall.
- Eston, David, (1965), "A Framework for Political Analysis", Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice - Hall.

- www.kpsaweb.org/.../2005/Gershtenson.ReconsideringTrust.pdf.
- Newton, Kennet, (2001) "Trust, Social Capital, Civil Society and Democracy", *International Political Science Review*, Vol. 22, No. 2.
- Pearce E. Katy, (2010), "Political Institutional Trust in the Post-Attempted-Coup Republic of Armenia", *Demokratizatsiya*; Washington, Vol. 19, No. 1.
- Inglehart, Ronald and Christian Welzel, (2005), *Modernization, Cultural Change, and Democracy the Human Development Sequence*, Cambridge University Press